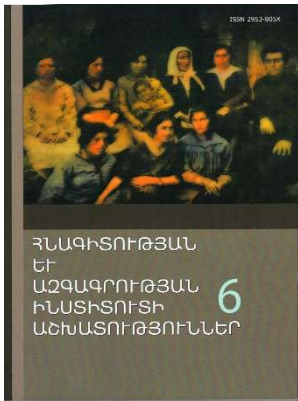

ՀՆԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԱԶԳԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ ԱՇԽԱՏՈՒԹՅՈՒՆ-ՆԵՐ. 6, Երևան, ՀԱԻ հրատարակչություն, 2024, 268 էջ*:

Բանալի բառեր՝ համաշխարհայնացում, սոցիալ-մշակութային գործընթացներ, արտագաղթ, ներգաղթյալներ, բռնի տեղահանվածներ, Սփյուռք, աուտենտիկ զբոսաշրջություն, լեզվական քաղաքականություն, հագուստ, ուրեստ:

ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի աշխատությունների (ՀԱԻԱ) 6-րդ համարում զետեղված են 2023 թ. հոկտեմբերի 18-19-ը

Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտում (ՀԱԻ) ՀՀ ԿԳՄՄՆ բարձրագույն կրթության և գիտության կոմիտեի ֆինանսավորմամբ տեղի ունեցած «Համաշխարհայնացումը և սոցիալ-մշակութային գործընթացները Հայաստանում. հիմնախնդիրներ և հեռանկարներ» խորագրով գիտաժողովի զեկուցումները: Գիտաժողովի նպատակն էր՝ քննարկել Հայաստանում ընթացող սոցիալ-տնտեսական և սոցիալ-մշակութային մի շարք խնդիրներ՝ համաշխարհայնացման գործընթացների համապատկերում: Հոդվածների մեթոդաբանական հենքը հեղինակների կատարած հետազոտությու

յուններն են (հարցում, դիտարկում, փաստաթղթերի վերլուծություն), որոնց արդյունքները համադրվել են մասնագիտական գրականության (տեսական և վերլուծական) տվյալների հետ: Կարևորելով դրանց գիտական ու կիրառական նշանակությունը՝ ՀԱԻԱ խմբագրական խորհուրդը [Արսեն Բոբոխյան (գլխ. խմբագիր), Տորք Դալայյան (գլխ. խմբագրի տեղակալ), Լևոն Աբրահամյան, Պավել Ավետիսյան, Միհրան Գալստյան և այլք] նախաձեռնեց զեկուցումների հրապարակումը պարբերականի հերթական համարում: Հոդվածները խմբավորված են վեց թեմատիկ բաժիններում, որոնց հաջորդում են ևս երկուսը՝ մեկ գրախոսություն և հեղինակների մասին տեղեկություններ:

Պարբերականի առաջին՝ «Համաշխարհայնացում և միգրացիոն գործընթացներ» բաժնում ընդգրկված հոդվածներում քննարկվում են վերջին տարիներին Հայաստանի Հանրապետությունում և աշխարհում կատարված քաղաքական, սոցիալ-տնտեսական, ռազմական գործողությունների համապատկերում ընթացող միգրացիոն որոշ գործընթացներ (ներգաղթ ու արտագաղթ) և Սփյուռքի ու հայրենադարձության վերաբերյալ քաղաքականության մշակման հիմնախնդիրներ:

* Ներկայացվել է 28. XI. 2025 թ., ընդունվել է տպագրության 20. III. 2026 թ.:

Գիտաժողովի գաղափարի հեղինակ և շուրջ քառասուն տարի Հայաստանի Հանրապետության միգրացիոն գործընթացների սոցիալ-մշակութային ազդեցություններն ուսումնասիրող *Միհրան Գալստյանը* (պ. գ. դ., ՀԱԻ) «Մնա՛լ, թե՛ գնալ. Հայաստանից հնարավոր նոր արտագաղթի սոցիալ-մշակութային հիմնախնդիրների շուրջ» հոդվածում քննարկել է արտագաղթի պատճառները: Հետազոտության հիմքում ընկած են 2021 թ. ՀՀ բոլոր մարզերի քաղաքային ու գյուղական բնակավայրերի 639 տնային տնտեսություններում անցկացված հարցումները, 2021-ին և 2023-ին անցկացված համապատասխանաբար 13 ու 29 փորձագիտական հարցազրույցների վերլուծական պատկերը: Հեղինակը եզրակացնում է, որ հավանական արտագաղթի հիմնական պատճառները սոցիալ-տնտեսական, քաղաքական իրավիճակներն են ու հնարավոր ռազմական բախման մտավախությունը: Մ. Գալստյանը գրում է, որ արտագաղթի ուղղությունը պայմանավորված է նախևառաջ էթնիկ ցանցի (ազգական-բարեկամներ, ընկերներ), այսինքն՝ հարմարման նախնական փուլում աշակցող ուժի առկայությամբ: Այս համատեքստում հեղինակը կարևոր է համարում Հայաստանի սոցիալ-տնտեսական զարգացման ոլորտում Սփյուռքի դերի վերանայումը, քանի որ այն միգրացիոն ցանցի միջոցով պարարտ հող է ստեղծում ծագման երկրից արտագաղթի համար:

Լուսինե Տանաջյանի (պ. գ. թ., ՀԱԻ) «Հայ և այլազգի ներգաղթյալների ինտեգրումը Հայաստանում. համեմատական կողմեր» հոդվածում քննարկվել են 2022 թ. փետրվարին սկսված ռուս-ուկրաինական պատերազմի հետևանքով Հայաստան տեղափոխվածների ինտեգրման հիմնահարցերը՝ հայ ներգաղթյալների և ռուս միգրանտների համեմատական համապատկերում: Վերլուծությունը ցույց է տվել, որ ՀՀ տեղափոխվածներն ինտեգրման փուլում առերեսվում են իրավական (անհրաժեշտ չափով իրավական դաշտի չիմացություն) և մշակութային (լեզվական խնդրի անհաղթահարելիություն ու սոցիալական կապեր) խնդիրների հետ:

2022 թ. փետրվարին սկսված ռուս-ուկրաինական պատերազմի հետևանքով Հայաստան տեղափոխված հայերի և ռուսաստանցիների՝ ՀՀ-ն ընտրելու պատճառներն է վերլուծում *Սոնա Ներսիսյանը* (պ. գ. թ., ՀԱԻ) «Հայաստանը ռուսաստանցի ներգաղթյալների ընկալումներում» հոդվածում՝ հետազոտության հենք ընդունելով սոցիալ-մշակութային, իրավական ու տնտեսական ուղղությունները: Հեղինակը եզրակացնում է, որ ռուսաստանցի ներգաղթյալների մեծ մասը Հայաստանը դիտարկում է որպես ժամանակավոր կամ տարանցիկ երկիր:

«Հայաստանի հայրենադարձության քաղաքականության հիմնահարցերն արդի իրողությունների համատեքստում» հոդվածում *Սյուզաննա Բարսեղյանը* (պ. գ. թ., ՀԱԻ) հիմնավորում է միգրացիոն և Սփյուռքի ու (կամ) հայրենադարձության քաղաքականությունների միջև հստակություն մտցնելու անհրաժեշտությունը: Բարձրաձայնում է Սփյուռքի և հայրենադարձության քաղաքականության վերանայման հրամայականը, հայրենադարձության ամբողջական շղթայի արդյունավետ կազմակերպման համար պետական քաղաքականությամբ

յան ու ռազմավարության մշակման անհրաժեշտությունը: Հեղինակը վերջինիս վերաբերյալ ներկայացնում է մի շարք առաջարկներ՝ կարիքների գնահատումից մինչև օրենսդրական կարգավորումներ:

Երկրորդ՝ «Ներգաղթյալներ և տեղահանվածներ. Հայաստանի սոցիալ-մշակութային լանդշաֆտը» բաժնում ներառված հոդվածներում քննարկվում են ռազմական գործողությունների հետևանքով ՀՀ-ում ապաստանած հայերի և այլազգիների սոցիալ-մշակութային հարմարման ու մշակութային ժառանգության իրացման իրավունքի խնդիրները:

«Հալեպի շուկա»-ն՝ որպես սիրիահայերի ձեռնարկատիրական գործունեության միկրոմոդել՝ հոդվածում Գայանե Հակոբյանը (պ. գ. թ., ՀԱԻ) վերլուծում է 2011 թ. Սիրիայում բռնկված պատերազմի պատճառով Հայաստան գաղթած սիրիահայերի՝ աշխատաշուկայում հարմարվելու ընթացքը: Որպես օրինակ դիտարկելով սիրիահայերի համատեղ գործունեության միջավայրը՝ Երևանի «Հալեպի շուկա»-ն, հեղինակը եզրակացնում է հետևյալը. 1) «Հալեպի շուկա»-ում հիմնականում ներկայացված են սիրիահայերի կողմից Հայաստանում ծավալված ձեռնարկատիրական գործունեության հիմնական ոլորտները, 2) սիրիահայերը հաղթահարել են ձեռնարկատիրական գործունեություն ծավալելուն ուղղված թե՛ օրենսդրական, թե՛ սոցիալ-մշակութային դժվարությունները:

Գարիկ Աթանեսյանը (պ. գ. թ., ՀԱԻ) «Աուտենտիկության խոսույթը և բեմադրված ժառանգությունը հետխորհրդային Հայաստանի զբոսաշրջային պրակտիկաներում» հոդվածում փաստում է, որ Հայաստանում աուտենտիկ զբոսաշրջության ուղղության ձևավորման վրա մեծ ազդեցություն ունեն 2022-ի փետրվարին բռնկված ռուս-ուկրաինական պատերազմի հետևանքով Հայաստան տեղափոխված ռեյդականները (բնակության հիմնական վայրը ժամանակավորապես փոխած անձինք) և բլոգերները: Հեղինակը գրում է, որ աուտենտիկ զբոսաշրջության աճը պայմանավորված է զբոսաշրջիկների կողմից առկա պահանջարկով, ինչն էլ հաճախ պատճառ է դառնում աուտենտիկ զբոսաշրջության միջոցով «ավանդականի» և «ազգայինի» բեմականացման՝ այդ եզրույթների բովանդակությանը ոչ այնքան համապատասխան իրականություններ ներկայացնելով:

Արմինե Տիգրանյանը (պ. գ. թ., Երևանի պետական համալսարան) «Ադրբեջանի կողմից բռնի տեղահանված արցախահայերի մշակութային կյանքին մասնակցության սահմանափակումները (Արցախի Հաղորդի շրջանի օրինակով)» հոդվածում քննարկում է 2020 թ. 44-օրյա պատերազմի հետևանքով Արցախի Հանրապետության մի շարք բնակավայրերից, այդ թվում՝ Հաղորդի շրջանի համանուն քաղաքից և 48 գյուղերից բռնի տեղահանված հայերի մշակութային իրավունքի իրացման խնդիրները: Վկայակոչելով միջազգային իրավունքը՝ հեղինակը հիմնավորում է, որ հաղորդիները զրկված են իրենց նյութական մշակութային ժառանգության հետ հաղորդակցվելու իրավունքից, իսկ ոչ նյութական մշակութային ժառանգության հետ հաղորդակցումը սահմանափակված է՝ ձևավորման տարածքից հեռու գտնվելու և պահպանմանն ու վերարտադրմանը նպաստող միջավայրի ու հնարավորությունների սահմանափակության կամ բացակայության պատճառներով:

Պարբերականի երրորդ՝ «Կրթություն և համաշխարհայնացում» բաժնում ընդգրկված հոդվածներում վերլուծվում են խորհրդային և հետխորհրդային ժամանակաշրջաններում գրահրատարակչության, լեզվական քաղաքականության և կրթական համակարգի վրա համաշխարհայնացման գործընթացների ունեցած ազդեցությունը՝ պետական և հասարակական մակարդակներում:

Ռուբեն Օհանջանյանի (պ. գ. թ., ՀԱԻ) «Պրոֆեսիոնալ մշակութային արժեքների փոփոխման որոշ հարցեր ՀՀ-ում գլոբալիզացիայի համատեքստում» հոդվածը նվիրված է խորհրդային և հետխորհրդային ժամանակաշրջանների թարգմանական գրականության խնդիրներին: Հոդվածի հիմքում ընկած են «Հայ թարգմանական գրականություն» մատենաշարը, ՀՀ առաջատար հրատարակչությունների («Անտարես» մեդիա հոլդինգ, «Զանգակ» հրատարակչություն) թարգմանչական շարքերը, 1980, 2014-2019 և 2023 թթ. Լոռու, Տավուշի, Կոտայքի և Սյունիքի մարզերում անցկացված դաշտային ազգագրական հետազոտությունները և այլ աղբյուրներ: Ուսումնասիրությունը պարզել է. ա) եթե խորհրդային տարիներին արտասահմանյան հեղինակների գործերը գերազանցապես ռուսերենից են թարգմանվել, ապա հետխորհրդային շրջանում մեծ թիվ են կազմում բնագիր լեզվից արված թարգմանությունները, բ) մեծացել է արտասահմանյան գրողների թարգմանությունների քանակը, ինչն արևմտյան արժեքների տարածման ցուցիչներից է:

ՀՀ-ում իրականացված լեզվական քաղաքականության խնդիրներն է ներկայացնում *Լուսինե Անգելուշը* (ՀԱԻ)՝ «Հայաստանի Հանրապետության լեզվական քաղաքականությունն արդի շրջանում» հոդվածում: Հեղինակն անդրադառնում է ՀՀ-ում լեզվական քաղաքականության մշակման իրավական հիմքերին, հետխորհրդային շրջանում Հայաստանում օրենքով ամրագրված հայերենի՝ որպես պետական լեզվի գերակայությանը և այլ լեզուների ուսուցման կազմակերպման պետական ու միջպետական մոտեցումներին: Ամփոփելով փորձագիտական հարցազրույցների և հրապարակումների տվյալների վերլուծությունները՝ հեղինակը գրում է, որ լեզվական քաղաքականությունն ու լեզվական օրենսդրությունը շարունակական բարեփոխումների կարիք ունեն՝ ապահովելու համար գիտակրթական և հասարակական կյանքում հայերենի առաջնայնությունը և օտար լեզուների հետ հարաբերակցությունը:

«Գլոբալացման խոսույթը հայկական ԶԼՄ-ներում. կրթության հիմնախնդրի համատեքստը» (խոսքը համացանցային տիրույթի ԶԼՄ-ների մասին է) հոդվածի հեղինակ *Մակիշ Վարդանյանը* (ՀԱԻ), հիմնվելով տեղական քսաներեք կայքերում 2003-2024 թթ. ընթացքում հրապարակված երեսուհինգ հոդվածների վրա, վերլուծում է, թե տնտեսական, քաղաքական, մշակութային, ընտանեկան, ազգային արժեքների պահպանության տեսանկյունից դրական ու բացասական ինչ կողմերով է ներկայացված համաշխարհայնացումը: Գրում է, որ հանրակրթության և բուհական համակարգերում կատարվող փոփոխությունները դրական տեսանկյունից չեն ընկալվում, քանի որ մեկնաբանվում են կրթության գլոբալացման համատեքստում: Որպես մասնագիտական կարծիք՝ մեջբերում է կրթության ոլորտի մասնագետների մոտեցումը,

ըստ որի՝ կրթական համակարգում կատարվող փոփոխությունները ոչ թե «կրթության գլոբալացում», այլ «կրթության միջազգայնացում» են:

Չորրորդ՝ «Ավանդականն ու արդիականը սոցիալ-մշակութային փոխակերպումներում» բաժնում զետեղված հոդվածներում քննարկվում են կենսապահովման մշակույթին, ի մասնավորի՝ հագուստին և ուտեստին առչվող փոխակերպումներ:

Սվեդրյանա Պողոսյանը (պ. գ. թ., ՀԱԻ, Հայոց ազգագրության և ազատագրական պայքարի պատմության ազգային թանգարան) ներկայացնում է Հայաստանում վաղխորհրդային, ուշխորհրդային և հետխորհրդային ժամանակափուլերում տեղի ունեցած սոցիալ-տնտեսական ու հայրենադարձության գործընթացների համապատկերում հագուստի համալիրի կրած փոփոխությունները: Դրանք դիտարկում է գյուղ-քաղաք, կին-տղամարդ ցուցիչների համեմատական տիրույթում: Հեղինակն անդրադառնում է նաև խորհրդային շրջանում Հայաստանում կազմակերպված հագուստի արտադրության որոշ հարցերի:

Հասմիկ Աբրահամյանի (պ. գ. թ., ՀԱԻ) և *Ռոման Հովսեփյանի* (կ. գ. թ., ՀԱԻ) համահեղինակած «Ուտեստի էթնոմշակութային դերը միգրացիայի շրջապատույտում (նախնական հետազոտություն՝ ըստ Սյունիքից գրառված նյութերի)» հոդվածում քննարկվում է միգրանտի ծագման երկրի սննդատեսակների՝ ընդունող երկրում որպես էթնիկ ինքնության ցուցիչ լինելու խնդիրը: Հետազոտությունը հիմնված է 2021–2022 թթ. Սյունքի տասնհինգ բնակավայրերում անցկացված խորին հարցազրույցների և էթնոբուսաբանական հետազոտությունների վրա: Քննարկվում են գյուղական ծագման սննդի՝ ընդունող երկրում հայտնվելու ուղիները, «միգրացվող» սննդատեսակները և այլ հարցեր: Վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ՝ ա) միգրացիայի համատեքստում ուտեստը կատարում է էթնոմշակութային գործառույթ՝ նպաստելով միգրանտի և ընտանիքի կապի պահպանմանն ու օտար միջավայրում էթնիկ ինքնության դրսևորմանը, բ) միգրանտի ավանդական ուտեստը ևս «գաղթում է» ու նոր միջավայրում ճանաչելիություն ձեռք բերում:

Պարբերականի հինգերորդ՝ «Սփյուռքյան հիմնախնդիրներ» բաժնի հոդվածներում հայկական ու այլէթնիկ սփյուռքների օրինակներով քննարկվում են վերջիններիս ինքնակազմակերպմանը և էթնիկ ինքնության պահպանությանն ուղղված քաղաքականությունների վերաբերյալ խնդիրներ:

Ռուբեն Կարապետյանը (պ. գ. դ., ՀԱԻ) «Սփյուռքի համայնքային կառույցներում հայերի ներգրավվածության խնդիրը» հոդվածում քննարկում է Սփյուռքում համայնքային կառույցների ձևավորման ու գործունեության մասնակցային խնդիրներ: Վերլուծությունները հիմնված են Բեյրութի, Թեհրանի, Պրահայի և Լոս Անջելեսի հայության շրջանում շուրջ յոթանասուն գործիչների հետ անցկացված խորին հարցազրույցների և 1260 ձևայնացված հարցազրույցների նյութերի վրա: Ուսումնասիրության համար ընտրվել են երեք տիպի համայնքներ. 1) XX դարասկզբին ձևավորված (Բեյրութ և Թեհրան), 2) խառը տիպի՝ տեղաբնակներից (ավանդական Սփյուռք) և վերջին շրջանում գաղթած հայերից բաղկացած (Լոս-Անջելես), 3) վերջին տասնամյակների

միգրանտներից ու նրանց սերունդներից բաղկացած (Պրահա): Յուրաքանչյուր տիպի համար հեղինակն առանձնացրել է սփյուռքահայերի կողմից համայնքային կյանքին ներգրավվածության մի շարք օրինաչափություններ:

Նարե Գալստյանը (ս. գ. թ., Սիրակուզայի համալսարան, ԱՄՆ) «Հայրենիքի մասին պատկերացումները Լոս Անջելեսի հայկական համայնքում» հոդվածում առաջարկում է վերանայել Սփյուռքին նվիրված ակադեմիական ուսումնասիրություններում և պետական քաղաքական կողմնորոշման մեջ արմատացած «հայրենիք» – «պետություն» հասկացությունները, քանզի Սփյուռքում դրանց վերաբերյալ հայերի ընկալումները տարբեր են: Ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ հայրենիքի ընկալումը պայմանավորված է հին և նոր սփյուռքների առկայությամբ, անձերի կամ նրանց նախնիների ծննդավայրով, պատմական ու իրական Հայաստանի մասին ընկալումներով և այլն: Հեղինակը եզրակացնում է, որ այս համատեքստում վերանայման կարիք ունեն Սփյուռքը որպես մեկ ամբողջական համակարգ դիտարկելու մոտեցումը և հայրենադարձության խնդիրները:

Նելլի Խաչատրյանի (ս. գ. թ., ՀԱԻ), *Սալվինե Մարկոսյանի* (ՀԱԻ) և *Մարիամ Հարությունյանի* (ՀԱԻ) «Էթնոկրոնական վերափոխարկումը համաշխարհայնացման համատեքստում (հնդկական, թուրքական և իռլանդական սփյուռքների փորձի հիման վրա)» հոդվածում վեր են հանվում տարբեր կրոնների (հինդուիզմ, իսլամ, քրիստոնեության կաթոլիկ ուղղություն) պատկանող վերոնշյալ ազգերի սփյուռքների կառավարման և դրանց հետ համագործակցության մոտեցումները: Հեղինակները փաստում են, որ սփյուռքների հետ կազմակերպվող աշխատանքները պետական քաղաքականության մաս են կազմում, հիմնված են ազգային-կրոնական որոշակի գաղափարախոսությանը պատկանելու գիտակցության վրա և հիմնականում ընթանում են կրթական, մշակութային, կրոնական, սոցիալական ուղղություններով:

Վեցերորդ՝ «Հաղորդում» բաժնում ընդգրկված է *Հոփսիմե Ասատրյանի* (ս. գ. թ., ՀԱԻ) «Մանկական բանահյուսության որոշ արդի դրսևորումներ» հաղորդումը: Հեղինակը ներկայացնում է մանկական խաղային մշակույթում, անեկդոտներում և զվարճախոսություններում տեղի ունեցող այն փոփոխությունները, որոնք ներազդված են քաղաքական գործընթացներից ու երեխաների միջէթնիկ շփումներից: Ուշագրավ է այն, որ այդ փոփոխություններն ի հայտ են բերում սոցիալ-մշակութային և հասարակական կյանքում տեղի ունեցող իրողությունների վերաբերյալ երեխաների ընկալումները:

Պարբերականն ամփոփվում է յոթերորդ բաժնում տեղ գտած «Հայկազեան հայագիտական հանդես»-ի 2022 թ. երկու հատորների (42/1, 42/2) գրախոսությամբ: Այն արժևորում է հոդվածներում ներկայացված խնդիրները, հարցադրումները, վերլուծությունները, ուսումնասիրությունները, որոնց ժամանակագրությունն ընդգրկում է միջնադարից մինչև մեր օրերը: Ընդհանուր առմամբ «Հայկազեան հայագիտական հանդես»-ի 2022 թ. երկու հատորներն ունեն թեմատիկ մի քանի ուղղվածություն, որոնք ներկայացված են վաթսուն հոդվածներում (բնագավառները՝ «Պատմություն», «Տնտեսագիտություն», «Արվեստ և արհեստ», «Ընկերաբանություն», «Եկեղեցի, կրոն և փիլիսոփա»:

յություն»), չորս քննարկումներում, հինգ հրապարակումներում և չորս հաղորդումներում: Հատորներում ընդգրկված են նաև արևմտահայերենի ու արևելահայերենի վերաբերյալ հարցումներ, գրախոսականներ և մահագրականներ:

Ամփոփելով «Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի աշխատություններ»-ի վեցերորդ համարը (թվային տարբերակը՝ հետևյալ հղմամբ. <http://serials.flib.sci.am/Publications/ethnography2024/book/content.html>)՝ կարող ենք արձանագրել, որ դրանց գիտագործնական արժեքն ապահովում է հեղինակների կողմից թիրախային խնդիրների վերահանումը, լուծման տարբերակների առաջարկումը, նոր հարցադրումների ձևակերպումն ու իրավիճակների սահմանումները:

ՀԱՍՄԻԿ ԱԲՐԱՀԱՄՅԱՆ

*Պ. գ. թ., ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի սոցիալական գործընթացների և ինստիտուտների մարդաբանության բաժնի գիտաշխատող: Գիտական հետաքրքրությունները՝ հայոց տոնածիսական մշակույթ, պահքի մշակույթ: Հեղինակ է 22 հոդվածի: ORCID:0009-0001-8313-0323.
hasmik.abrahamyan@iae.am*